

A magyar szakkönyvtárak és feladataik

BERECZKY LÁSZLÓ

I. A SZAKKÖNYVTÁR

ÁLTALÁNOS KÖNYVTÁR — SZAKKÖNYVTÁR

Ahhoz, hogy a szakkönyvtárak funkcióit elvszerűen állapíthassuk meg, mindekelőtt a szakkönyvtár fogalmát kell meghatározni, amihez elengedhetetlen a legalább vázlatos történeti megközelítés.

Az „őskönyvtárnak” (a 18. század végéig) két jellemző sajátossága volt: gyűjtőköre általános volt és mind az olvasó, mind a könyvtáros megelégedett a könyvek egyszerű prezentálásával (kiszolgáltatásával). Az egységes, általános gyűjtőkörű könyvtár felbomlása a 19. században következett be. Az emberi tudás hatalmas arányú mennyiségi, minőségi növekedésének és differenciálódásának következményeképpen: 1. a könyv, folyóirat és egyéb dokumentumtermés óriásira duzzadt; 2. ugyanakkor a polihisztorok helyébe a szaktudósok léptek. A könyvtárak mint az emberi tudás tárházai és szolgáltató intézmények a fent vázolt fejlődésnek megfelelően és azzal párhuzamosan egyre inkább lemondtak az irodalom (helyesebben dokumentumok) átfogó (akárcsak tartalmi teljességre is törekvő) gyűjtéséről és egy-egy szűkebb tudományág, az emberi tudás egy-egy kisebb tartományának valamennyi dokumentumra kiterjedő gyűjtésére vállalkoztak. Ugyanakkor nem elégedtek meg a könyvek egyszerű prezentálásával, a begyűjtött dokumentumokat differenciáltan feltárták, hogy elvégezhesék az olvasók szakszerű tájékoztatását az illető szakterület összefüggésében. (A szakkönyvtárak kifejlődésével egyidőben egy másirányú folyamat is végbement: a könyvtárak egyrésze egyre inkább a tömegeké lett, nyilvánossá vált s kialakultak a nyilvános, általános gyűjtőkörű, ún. közművelődési könyvtárak.)

Napjainkban mind a tudományokban, mind pedig a tudomány változásaira érzékenyen reagáló könyvtárakban egy igen nagyfokú integrálódási folyamatnak lehetünk tanúi. A 19. század és a 20. század eleje a nyakló nélküli differenciálódás ideje volt, napjainkat viszont a komplex tudományos kutatás és komplex tájékoztatás szükségességének felismerése jellemzi. A könyvtárak területén az integrálódás nem úgy megy végbe, hogy megismétlik az általános gyűjtőkörű könyvtárat (ez az út járhatatlan is), hanem úgy, hogy egy-egy könyvtári hálózat, sőt egy ország könyvtárainak összessége gyűjti az emberi tudás valamennyi tudományágba tartozó dokumentumait (ezt is csak tartalmi teljességgel), s az irodalmi tájékoztatás különböző formái és szintjei igazítják el valamennyi érdeklődőt, bármely szinten a tudományokban. Röviden: az egyes ember igényeit ma már nem egyetlen könyvtár, hanem az adott ország (sőt egyre inkább az egész földkerekség) együttműködő könyvtárai (általános és speciális gyűjtőkörűek) együttesen elégítik ki.

Az integrálódási folyamattal párhuzamosan fejlődött ki a könyvtárak nyilvánossága is. Míg a differenciálódás korszakában az „öskönyvtárból” kialakult általános gyűjtőkörű ún. közművelődési könyvtárak a lehető legnagyobb nyilvánosságot igyekeztek biztosítani, addig a szakkönyvtárak már létrehozó és fenntartó szerveik önállósága miatt is (vállalatok, kutatóintézetek, egyéb intézmények) zártkörűek voltak. Manapság a szakkönyvtárak is egyre inkább nyilvánosakká válnak: az országos jellegű szakkönyvtárak (pl. National Agricultural Library, GNB, OMK stb.) bárki által látogathatók, a vállalati kutatóintézeti és egyéb intézmények szakkönyvtárainak többsége pedig vagy közvetlenül, de közvetve (könyvtárközi kölcsönzés) mindenképpen nyilvános.

A szakkönyvtárak kialakulásának és változásainak vázlatos bemutatása után vizsgáljuk meg a szakkönyvtár legjellemzőbb vonásait.

A szakkönyvtár legfontosabb jellemzője, hogy a könyvtári gyűjtésbe bevont dokumentumok közül csak az adott szakterület és segédtudományainak dokumentumait gyűjti, más szakba tartozókról lemond. A gyűjtőkör tágabb vagy szűkebb voltán kívül egyéb lényeges különbséget az általános és szakkönyvtárak között manapság nemigen találunk.

A szakkönyvtárak meghatározásának másirányú — az ellátandó (potenciális) olvasók felé — megközelítése nem különbözteti meg lényegesen a szakkönyvtárakat az általános gyűjtőkörű könyvtáraktól. Az olvasó alapvető követelménye mindkét könyvtártípussal szemben, hogy adott irodalmi, tájékozási igényeit a legmesszebbmenőkig kielégítse. Az olvasó és a könyvtár szempontjából teljesen közömbös, hogy az adott igény felkeltésének mi az indítéka: általános tájékozódás, szórakozás, kutatás, vagy a munka jobb ellátásának vágya. Az általános gyűjtőkörű könyvtárak (magyar terminológiával általános „tudományos” és közművelődési könyvtárak) éppen ezért nem korlátozhatják szolgáltatásaikat az általános tájékozási és művelődési feladatokra, aminthogy a szakkönyvtárak igénybevétele sem az illető szaktudományt felsőfokon művelők privilégiuma. Gyakorlatilag természetesen van bizonyos különbség a két könyvtártípus között, amit már eleve meghatároz az általános és szakgyűjtőkör: az általános könyvtár az emberi tudás minden területére kiterjedően, sekélyebb mélységben gyűjti az irodalmat, a szakkönyvtár szűkebb területen, nagyobb mélységben. Ugyanígy oszlanak meg az olvasók is: a csak tájékozódni akarók az általános gyűjtőkörű könyvtárba, az egy-egy szaktudományban elmélyedni akarók a szakkönyvtárba mennek elsősorban. Természetesen helytelen lenne azon vitatkozni, hogy az olvasók igényei vagy pedig az irodalom hatalmas száma a döntő tényező a két könyvtártípus kialakításában. Valószínűleg mindkét tényező egyformán esett latba. S a fentebb említett integrálódás mindkét típus létjogosultságát biztosítja, s a feladataik helyes megosztása megfelelő együttműködéssel elősegíti szinkron továbbfejlődésüket.)

Nincs lényeges különbség a két könyvtárfajta között a tájékoztatás tekintetében sem.¹

Igaz ugyan, hogy a mai értelemben vett intézményesített, tudományos alaposágú tájékoztatás a szakkönyvtárakban fejlődött ki először, de ma már az általános gyűjtőkörű könyvtárakban épp úgy lényeges az ilyenfajta tájékoztatás, mint a szakkönyvtárakban, mindössze a tájékoztatás körében és mélységében van különbség. A tájékoztatás célja összefoglalóan: a dokumentumokban (könyv, folyóirat és egyéb források) fellelhető tudományos és gyakorlati eredmények és

tapasztalatok hozzáférhetővé tétele (gyűjtés és feltárás) és közvetítése az érdekeltek és érdeklődők részére. Ilyen értelemben mind az általános (általános tudományos és közművelődési) könyvtárakban, mind a szakkönyvtárakban elengedhetetlenül szükségszerű a tájékoztatás. Az általános könyvtárak tájékoztató szolgálatát a széleskörűség, általában a kisebb mélység, a dokumentumok szűkebb köre, s a források gyakoribb volta jellemzi. A szakkönyvtári tájékoztatást (dokumentációt) a tájékoztatás szűkebb köre, a feltárás nagyobb mélysége, a dokumentumok legszélesebb köre s a források ritkasága jellemzi. (Természetesen a kivételek és átmenetek elég gyakoriak, pl. a Szovjetunió Összövetségi Könyvkamarája, vagy a berlini Staatsbibliothek igen részletes orvostudományi dokumentációt végez.) A nagy általános tudományos könyvtárak tájékoztatása tudományos igényességű és részletességű, ugyanakkor egyes tudományágak tekintetében (Sondersammelgebiet) szakkönyvtáraknak is minősülhetnek. Az integrálódás, egy-egy ország könyvtárainak összehangolt működése a tájékoztatás területén is (főleg itt) éreztetni hatását. A szakkönyvtárak szűkebb körben, de teljes mélységig végzett tájékoztatása ma már nem korlátozódik az adott könyvtár olvasóira, a hálózaton belüli és hálózatközi kapcsolatok révén bárki, bárhol hozzájuthat, használhatja.

A SZAKKÖNYVTÁRAK VÁLFAJAI

Az eddigiekben a szakkönyvtárakról általában beszéltünk, együttesen tárgyalva az országos jellegű és intézményi, vállalati stb. könyvtárak mindenegyes válfajra érvényes legáltalánosabb jellemzőit. Ezt a módszert nem követhetjük tovább, mert helytelen megállapításokhoz vezetne. A továbbiakban meg kell különböztetnünk a szakkönyvtárak különböző válfajait.

A különbségtevésért számos szempontot kell figyelembe vennünk, amelyek közül a legjelentékenyebbek: a tartalom szerinti (az állomány melyik szakba tartozik), a jelleg szerinti szempontok (kikre terjednek ki a könyvtár szolgáltatásai), ami egyúttal meghatározza a könyvtárak nagyságrendjét és a nyilvánosságának fokát is.

A tartalmi szempont figyelembe vételével — bár az elhatárolás igen nehéz — megkülönböztethetünk:

- a) humanisztikus (filozófiai, történelmi, filológiai, művészeti és zenei) szakkönyvtárakat;
- b) nem humanisztikus (természettudományi, műszaki, mezőgazdasági jogi és közgazdasági) szakkönyvtárakat.

A tartalom szerinti felosztást külön kiemeljük, a szakkönyvtárak felosztásának többi szempontjait ezen a belül érvényesítjük. A tartalmi szempont kiemelését az indokolja, hogy a könyvtár állományának profilja alapvetően befolyásolja a két típusba tartozó könyvtárak gyűjtött dokumentumainak körét, szolgáltatásait, sőt szervezetét is.

A humanisztikus könyvtárakban a könyv a legfontosabb dokumentum, jelentőségben messze megelőzi a folyóiratot és az egyéb dokumentumokat. A nem humanisztikus könyvtárakban a folyóiratok a legfontosabbak, s itt kevés tekintettel vannak a külső megjelenésre, akár nyomtatott, akár sokszorosított, vagy másfajta is a dokumentum, alapvető az időszerűségük és folyamatosságuk. A nem humanisztikus jellegű könyvtárakban általában igen csekély a jelentősége az

1900 előttről való anyagnak, a humanisztikus könyvtárakban fontos követelmény a régi anyag megőrzése is.

A humanisztikus könyvtárak szolgáltatásaiban a legfontosabb helyet a katalógusok foglalják el, a nem humanisztikus könyvtárakban a katalógusokon túl feltétlenül szükséges a bibliográfiai feltárás, a dokumentációs leírás és egyéb, időben gyors tájékoztató módszerek alkalmazása.

A kétfajta szakkönyvtár szervezete a feladatoknak megfelelően különbözik. A nem humanisztikus könyvtár munkájában túlsúlyba kerül a tájékoztatás, a megőrzés és a konkrét irodalomszolgáltatás rovására, ami alapvetően befolyásolja e könyvtárak szervezeti felépítését.

Vizsgáljuk meg a két alapvető szakkönyvtártípust (humanisztikus és nem humanisztikus) a fentebb felvetett többi szempont szerint.

A szakkönyvtárakat jelleg szerint (kikre terjednek ki a könyvtár szolgáltatásai) felosztva megkülönböztethetünk országos jellegű önálló („nemzeti”), országos jellegű, nem önálló, felsőoktatási, kutatóintézeti és helyi jellegű (üzemi, vállalati, hivatali) szakkönyvtárakat.

A különböző válfajú szakkönyvtárak feladatainak meghatározására a későbbiek folyamán térünk vissza. A következőkben ismertetjük a magyar szakkönyvtáraknak a funkciókból kiinduló jelenlegi felosztását s feladatainak általános meghatározását.

A MAGYAR SZAKKÖNYVTÁRAK FELADATAINAK JOGI MEGHATÁROZÁSA

A könyvtári törvény ² 5. paragrafusának (3) pontja kimondja, hogy:

„Az általános tudományos és a tudományos szakkönyvtárak feladata, hogy a számukra kijelölt területen a művelődési, a termelési és a kutatási szakterület dolgozóinak szakmai képzését és munkáját, valamint a felsőoktatási intézmények dolgozóinak munkáját, hallgatóinak képzését — a szükséges kiadványanyag gyűjtésével, feltárásával, megfelelő bibliográfiai, dokumentációs és tájékoztató tevékenységgel — elősegítsék.”

A törvény természetesen csak általánosságban fogalmaz, azonban a funkciók meghatározása, de különösen e funkciók betöltése módozatainak felsorolása modern könyvtári szemléletet tükröz. A törvény idézett pontja megfelelő alapul szolgálhat az egyes könyvtártípusok, az egyes könyvtárak funkcióinak, a kor színvonalán álló helyes megfogalmazásához.

A könyvtári törvény végrehajtási utasítása³ felsorolja — a funkciók pontosabb meghatározása nélkül — az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak különböző válfajait:

„23. Gyűjtőkörüket és feladataikat tekintve az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak a következők:

- a) általános gyűjtőkörű, országos jellegű tudományos könyvtárak,
- b) országos jellegű tudományos szakkönyvtárak,
- c) tudományági szakkönyvtárak,
- d) helyi jellegű (vállalati, intézményi, hivatali) szakkönyvtárak.

Az egyes könyvtáraknak a fenti a)–d) pontok szerinti besorolásáról — az illetékes főfelügyeleti szervvel egyetértésben — a művelődésügyi miniszter gondoskodik.”

A végrehajtási utasításban említett besorolás 1958-ban történt meg.⁴ A besorolást a különböző típusú szakkönyvtárak feladatainak rövid meghatározása

előzi meg. A meghatározás azonban csak a gyűjtőkörre vonatkozik s nem tér ki e könyvtárak szolgáltatásaira. Eszerint:

„2. Az országos jellegű tudományos szakkönyvtár valamely meghatározott tudomány igényeit elégíti ki országos viszonylatban (amennyiben hálózati központ, hálózatával együtt). Ennek megfelelően a teljesség igényével gyűjti az illető tudomány körében megjelenő hazai és a gyűjtőkörébe tartozó jelentős külföldi kiadványokat.

3. A tudományági szakkönyvtár egy-egy tudomány szűkebb szakterületének (bányászati, erdészeti, meteorológiai, statisztikai stb. szakterület) könyvtári igényeit elégíti ki. A tudományági szakkönyvtár szakterületének hazai kiadványanyagát teljesség igényével is gyűjtheti, ha erre az illető könyvtárnál szükség van és a felügyeleti szerv hozzájárul.

4. A helyi jellegű — vállalati, intézményi, hivatali stb. — szakkönyvtár feladata: a vállalat, intézmény, hivatal szakkönyvszükségletének kielégítése, az ezen kívül jelentkező igényeket a lehetőség szerint, főként könyvtárközi kölcsönzés útján elégíti ki.”

Az utasítás melléklete tartalmazza az egyes könyvtárak besorolását, megjegyezve, hogy a besorolás nem teljes.

A magyar könyvtári jogszabályok bizonyos félreértést okozhatnak, mivel csak a gyűjtőkör szerint kategorizálják a szakkönyvtárakat s a tartalmi és a jellegbeli szempontokat figyelmen kívül hagyják. Ugyanis a tudományági szakkönyvtárak többségükben lényegében országos jellegűek (csak a gyűjtőkörükbe vágó tudományterület szűkebb (ez sem mindig), mint az országos jellegűnek nevezett szakkönyvtárakénak), mivel tudományterületük országos gyűjtő és tájékoztató könyvtárainak szerepét kell betölteniök.

A jogi szabályozás országos jellegű szakkönyvtárként sorolja fel az MTA Könyvtárát, mint a meglehetősen szűk orientalisztika szakkönyvtárát, ugyanakkor a tudományági szakkönyvtárak közé sorolja pl. a jóval szélesebb gyűjtőterületű Zeneművészeti Főiskola Könyvtárát. Ebből a kiragadott példából is látható, hogy a nagy könyvtárak — legyen bár a gyűjtött szakterületük szűk, az országos jellegűek közé, a kisebb könyvtárak, ha a gyűjtött szakterület szélesebb is, a tudományágiak közé sorolódtak. A besorolásnál úgy tűnik, elég gyakran keveredett az elvi megfontolásokkal az a — különben fontos — szempont, hogy az adott könyvtár képes-e a jelenben országos jellegű szaktájékoztatásra szakterületre viszonylatában, vagy sem.

Úgy gondoljuk, a funkciók elvszerű megállapításakor helyesebb a tudományági szakkönyvtár kategóriát figyelmen kívül hagyni s tematikájukat is figyelembe véve csak az országos jellegű önálló (nemzeti), országos jellegű nem önálló, felsőoktatási és helyi jellegű szakkönyvtárakról szólni.

Országos jellegű önálló „nemzeti” szakkönyvtárakat csak a nem humanisztikus könyvtárak között találunk. (Kivétel Magyarországon az Országos Pedagógiai Könyvtár.) Jellemzőjük, hogy szervezetileg önálló intézmények, sem egyetemhez, sem más intézményhez nem tartoznak, továbbá az adott szélesebb tudományterület dokumentumainak átfogó gyűjtése, e dokumentumok hozzáférhetővé tétele bárki számára, a szakirodalmi tájékoztatás országos megszervezése s a szakterület kisebb könyvtárainak módszertani irányítása. (Az UNESCO statisztika is a „nemzeti könyvtárak” körébe utalja az ilyen jellegű és feladatkörű szakkönyvtárakat.) Magyarországon országos jellegű önálló „nemzeti” szakkönyvtárak: az Országos Műszaki Könyvtár, az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, az Országos Pedagógiai Könyvtár és az Országos Orvostudományi Könyvtár.

Az országos jellegű nem önálló szakkönyvtárak (tartalmilag akár humanisztikusak, akár nem humanisztikusak) egy része olyan általános tudományos könyvtár,

amelynek „külön” gyűjtőköre (Sondersammelgebiet) is van, s vannak közöttük kutatóintézeti, felsőoktatási, múzeumi, sőt intézményi könyvtárak is. Jellemzőjük, hogy egy tudományág országos alapkönyvtárai, kötelességük e szakban az újkeletű dokumentumokat tartalmi teljességgel és folyamatosan beszerezni, ezeket feltárni, s vagy közvetlenül (helybenolvasás és kölcsönzés), vagy ha erre mód nincs, közvetve (könyvtárközi kölcsönzés) az érdeklődők rendelkezésére bocsátani s a szakirodalmi tájékoztatást a szakterület egyéb könyvtáraival egybehangolva elvégezni. Jelenleg még nem mindegyik alapkönyvtárunk képes megbirkózni ezzel a feladattal. Valamennyiükre jellemző, hogy országos alapkönyvtári funkciójuk csak másodlagos feladat, melyet az országos könyvtárügy egészére való tekintettel látnak el, s nem következik (bár általában egybeesik) sem felsőoktatási, sem kutatóintézeti, múzeumi könyvtári stb. feladataikból. Néhány példa országos jellegű, nem önálló szakkönyvtárainkra: a germanisztika, szlavisztika, anglistika szakkönyvtára a budapesti Egyetemi Könyvtár, állatorvostudományi szakkönyvtár az Állatorvostudományi Főiskola Könyvtára, munkásmozgalmi szakkönyvtár a Párttörténeti Intézet könyvtára stb.

A felsőoktatási szakkönyvtárak legfontosabb jellemzője, hogy alapvető és elsődleges feladatuk a szakfőiskolán, szakegyetemen folyó oktató- és kutatómunka segítése. E szakkönyvtárak egy része alapvető feladatán kívül elláthat országos jellegű szakkönyvtári feladatokat is (ld. fentebb).

A helyi jellegű — vállalati, intézményi, hivatali stb. — szakkönyvtárak jellemzője, hogy alapvető feladata a vállalat, intézmény, hivatal szakirodalmi szükségleteinek kielégítése, egyrészt saját anyagával másrészt a könyvtárközi kölcsönzés útján, feladata a fenntartó intézmény dolgozóinak a tájékoztatása, helyi dokumentáció, valamint az országos dokumentáció közvetítése útján. A magyar könyvtárügyben e könyvtárak közül is egynéhány országos alapkönyvtári funkcióval bír (pl. a Magyar Nemzeti Bank Könyvtára az országos pénzügyi szakkönyvtár).

Az előzőekben említett integrálódás, azaz egy ország könyvtárügyében a feladatok szakosított szétosztása az egyes könyvtárak között s a külön-külön elvégzett munkának a könyvtári szogáltatásokat igénybe vevő olvasó (használó) számára egy fókuszban való sűrítése, elengedhetetlenül szükségessé teszi a különböző típusú szakkönyvtárak funkcióinak körültekintő meghatározását, helyes elosztását s a szolgáltatások összegyűjtő csatornáinak kijelölését.

II.

A SZAKKÖNYVTÁRAK FUNKCIÓINAK MEGHATÁROZÁSA

A fentiek bizonyítják, hogy nem beszélhetünk „általában“ a szakkönyvtárakról, tartalmi, jellegbeli stb. tényezők alapvetően befolyásolják e könyvtárak funkcióit, szervezetét stb. Éppen ezért a szakkönyvtári funkciók közelebbi meghatározását csak úgy végezhetjük el legalább megközelítő pontossággal, ha a szakkönyvtárak különböző válfajainak feladatait külön-külön kíséreljük meg körvonalazni. A feladat így is nagyon nehéz, hiszen bár szűkítjük a a kört, mégis kénytelenek vagyunk általánosságokban mozogni, mivel nem egy adott

könyvtár funkcióit, hanem az egy típusba tartozó szakkönyvtárak kisebb-nagyobb csoportjának feladatait együttesen határozzuk meg. Természetesen az egy-egy csoportba tartozó egyedi könyvtár részletes feladatai az általánosan megfogalmazotthoz képest módosulhatnak, sőt módosulnak is a helyi adottságok figyelembe vételével. A meghatározás nehézségeit növeli az is, hogy bármilyen pontos, körültekintő megfogalmazás is csak egy adott helyzetet rögzíthet s a könyvtárügy előtt álló feladatok változásával, s a könyvtárügy belső fejlődésével párhuzamosan e meghatározás is változni fog.

ORSZÁGOS JELLEGŰ ÖNÁLLÓ „NEMZETI” SZAKKÖNYVTÁRAK

A szakkönyvtárakat rendszerint valamilyen szervezet (vállalat, tudományos intézmény stb.) keretében és a szervezet céljainak szolgálatára állították fel. Közülük csak igen kevesen érték el a teljes önállóságot, amikor már nem kizárólagosan egy adott intézmény céljait szolgálják, hanem tudományterületükön belül az adott ország valamennyi szakintézményére és szakemberére kiterjesztik hatókörüket. Nálunk — amint már fentebb említettük — mindössze négy szakkönyvtár érte el az önállóságnak ezt a fokát: Országos Műszaki Könyvtár (OMK), Országos Mezőgazdasági Könyvtár (OMgK), Országos Orvostudományi Könyvtár (OOK), Országos Pedagógiai Könyvtár (OPK). A négy könyvtár által fedezett tudományterület elég szűk. ETO-számokban kifejezve 37, 61/69 osztályokat fogják át, de ezeken belül sem minden osztályt teljes részletességgel. Azonban megállapíthatjuk, hogy az említett négy nemzeti szakkönyvtár azokat a szakterületeket öleli fel, ahol a szakkönyvtáraknak és a szaktájékoztatásnak legnagyobb a jelentősége.

A „nemzeti szakkönyvtár” elnevezés alapvetően befolyásolja e könyvtárak két alapvető funkcióját: szakkönyvtári és „nemzeti” könyvtári feladatok, ugyanakkor szakkönyvtári funkcióik betöltését motiválja, hogy „nemzeti” könyvtárak — s a „nemzeti” könyvtári feladatokét, hogy szakkönyvtárak.

A „nemzeti” szakkönyvtárak — ellentétben a szakkönyvtárak zömével — teljesen nyilvánosak, valamennyi felnőtt állampolgár megköthettség nélkül használhatja állományukat, igénybeveheti szolgáltatásaikat. Ennek megfelelően olyan állományt kell gyűjteniök, olyan szolgáltatásokat kell bevezetniök, amely a használók ilyen széles körének igényeit ki tudja elégíteni.

A továbbiakban vizsgáljuk a nemzeti szakkönyvtárak feladatait, főbb könyvtári munkaterületenként tagolva. A meghatározás (itt és később is) csak elvi megállapításokra szorítkozik, nem tér ki anyagi és személyi feltételekre.

Állománygyarapítás és apasztás

Az állománygyarapítás területén különösen nagy munka hárul a „nemzeti” szakkönyvtárakra. Tudományterületük hozzáférhető hazai dokumentumait bárhol és bármilyen formában is lásson az napvilágot, a teljesség igényével kell gyűjteniök, a külföldön megjelent jelentős kiadványokat pedig *tartalmi* teljességgel. A fenti megfogalmazás a gyűjtés körébe vonja a szakterület hazai dokumentumainak valamennyi válfaját (tehát a könyveken, folyóiratokon kívül a hozzáférhető kutatási jegyzőkönyveket, jelentéseket, kéziratot értekezéseket, szabványokat, szabadalmakat, gyártási leírásokat, rajzokat, fényképeket, filmeket stb.), míg a külföldi beszerzés tekintetében általában megelégszik a nyomtatott és sokszorosított anyaggal. A külföldről beszerzett dokumentumféleségek körének szü-

kebbre vonása természetes, hiszen nehezen képzelhető el a szélesebb körű gyűjtés, — persze ez nem jelenti azt, hogy a nemzeti szakkönyvtárak ne igyekezzenek megfelelő csatornákat kiépíteni a külföldi nem nyomtatott és sokszorosított anyag beszerzésére. Még egy lényeges különbség van a külföldi és belföldi anyag beszerzése között: míg a külföldi irodalmat általában egyetlen példányban szerzi be a könyvtár, addig a hazai irodalom legértékesebb részét — éppen „nemzeti” könyvtári feladataiból következően — több példányban gyűjti be. „Nemzeti” szakkönyvtárakról lévén szó, — melyeknek teljes jogú potenciális olvasója minden felnőtt állampolgár, legyen bár a szakterület tudósa vagy a szakterülettel éppen ismerkedő fiatal — nem szűkíthetik gyűjtésüket a szaktudományra csak felsőfokú szaktudással érhető dokumentumaira, a középfokú, sőt alacsonyabb fokú szaktudományokat ugyanúgy be kell szereznük. Ez semmiesetre sem csökkenti e könyvtárak „tudományos” voltát.

Általában elvként lehet kimondani, hogy a „nemzeti” szakkönyvtárak kötelessége a dokumentált forrásanyagot valamilyen formában az érdeklődő rendelkezésére bocsátani.

Az állományapaszta minden egyes könyvtárban, de a szakkönyvtárakban különösen az állománygyarapítással egyenértékű és azzal párhuzamos feladat. A „nemzeti” szakkönyvtárak állományapaszta különös gondosságot és gyorsaságot igényel, mivel befolyásolja az újonnan beözönlő hatalmas anyag megfelelő elhelyezését. Ugyanakkor a nem humanisztikus szakkönyvtárakban általában igen csekély az értéke már a 20—25 esztendő dokumentumnak is, csak feleslegesen duzzasztja az állományt és nehezíti az eligazodást. Véleményünk szerint kevéssé kell figyelemmel lenni arra a sokat hangoztatott ellenvetésre, hogy a „nemzeti” szakkönyvtárak a szaktudomány történeti kutatói számára is alapvető gyűjtőhelyek, hiszen a tudománytörténet művelőinek többsége csak nemzeti tudománytörténet iránt érdeklődik s az ő számukra elegendő anyagot tartalmaz az általános nemzeti könyvtár, a külföldi anyagot pedig könyvtárközi kölcsönzés útján meg lehet szerezni a külföldi általános nemzeti könyvtáraktól. Némileg más a helyzet a humanisztikus tematikájú nemzeti szakkönyvtárak esetében (nálunk ilyen csak az OPK), ahol a történeti studiumoknak nagyobb a szerepe s az állomány apaszta szűkebb rostával és időben nagyobb engedménnyel lehet elvégezni.

Állományfeltárás, tájékoztatás, olvasószolgálat

A „nemzeti” szakkönyvtárak állományfeltárással, tájékoztatással és olvasószolgálattal kapcsolatos feladatait együttesen kell tárgyalnunk. Úgy gondoljuk, az összevonás szükségességét kellően indokolja a felsorolt munkaterületek szerves összekapcsolódása a szakkönyvtárakban.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a szolgálat alapvető tevékenységeit egyenként.

1. Katalógus, bibliográfia és dokumentáció.

A szaktudomány legfrissebb anyagának a katalógusokban, bibliográfiákban való feldolgozása és dokumentálása elsőrendű feladata a szakkönyvtárnak. A feldolgozó munkával szemben támasztott követelmények a nemzeti szakkönyvtárban: gyors legyen, szelektív legyen, tehát csak a szaktudomány továbbhaladását szolgáló s a gyakorlatban hasznosítható új eredményeket dolgozza fel, ugyan-

akkor — megfelelő osztályozással, esetleg gépesítéssel — biztosítsa a gyors és pontos visszakeresést.

A „nemzeti” szakkönyvtárak bibliográfiai munkájával szemben alapvető követelmény, hogy — mivel használói a legkülönbözőbb szakképzettséggel rendelkeznek — valamennyi olvasóréteg számára készítsenek bibliográfiákat. Tehát az alsó és középfokú ajánló szakbibliográfiák készítése is a „nemzeti” szakkönyvtárak feladata. A nemcsak nyomtatott és sokszorosított anyagot feldolgozó dokumentációval szemben természetesen nem támaszthatunk ilyen követelményeket, nincs is rá szükség.

2. A feltárt anyag szétsugárzása.

A szakkönyvtárak általában, a „nemzeti” szakkönyvtárak különösen nem elégedhetnek meg az anyag mégoly tökéletes és sokrétű feltárásával, alapvető feladat a feltárt eredmények eljuttatása az őket hasznosítani tudókhoz. A feladat kettős; 1. meg kell találni azokat a szakembereket, intézményeket, amelyek a szakkönyvtár munkáját fel tudják használni, 2. az eredmények kivetítésének helyes és változatos módszereit kell alkalmazni.

A feladat első részét úgy tudja megoldani a szakkönyvtár, ha folyamatos és intenzív igénykutatást végez (az igénykutatás eredményei visszahatnak a könyvtár gyarapító és feltáró munkájára is), s ugyanakkor nagyarányúan propagálja a könyvtár szolgáltatásait.

Az eredmények kivetítésének követelménye szükségessé teszi:

- a) felvilágosító szolgálat kiépítését, amibe a technikai felvilágosítástól kezdve beleértjük a használók általános eligazítását a szakterület anyagában szóban, írásban, telefonon.
- b) a könyvtár publikációs tevékenységének kifejlesztését, ami tagolódhat: a kurrens tájékoztatást szolgáló publikációkra (referáló lap, bibliográfiai, szakirodalmi szemle stb.), fordítások publikálására.

c. A dokumentumok prezentálása.

A szakkönyvtári tájékoztatás bázisa három fő rétegből tevődik össze: a) a „nemzeti” szakkönyvtár saját állománya és publikációi; b) a magyarországi szakkönyvtárak állománya és publikációi; c) külföldi könyvtárak állománya és publikációi. Ezenkívül természetesen a tájékoztatás körébe vonható bármilyen más dokumentum (külföldi szakbibliográfiák, referáló lapok stb.). Azonban a szakkönyvtár minden esetben kötelezettséget vállal, hogy bibliográfiában, dokumentációs kiadványban stb. jelzett dokumentumokat igény esetén valamilyen formában és gyorsan szolgáltatni tudja.

A „NEMZETI” SZAKKÖNYVTÁRAK KÖNYVTÁRÜGYI FELADATAI

A „nemzeti” szakkönyvtáraknak szakkönyvtári feladataikon túl nemzeti könyvtári feladataik is vannak. Amint fentebb már szoltunk róla, a kettős feladat e könyvtárak munkájában elválaszthatatlanul összeolvad. Az alábbiakban a „nemzeti” szakkönyvtárak könyvtárügyi funkcióiról szolunk.

A nemzeti szakkönyvtárak legfontosabb könyvtárügyi feladata:

1. a szakterület bibliográfiai munkájának központi irányítása;
2. a szakterület szakkönyvtári hálózatának központi szakmai módszertani irányítása.

1. A szakterület bibliográfiai munkájának központi irányítása nemcsak a szakterület szakkönyvtáira, hanem az általános könyvtárak, akadémiai intézmények stb. szakterületbe vágó bibliográfiaira is kiterjed.

A bibliográfiai irányítás egyik legfontosabb műszere a tudományterület terében szereplő témák nyilvántartása, általában a távlati tudományos terv ismerete. Az irányítás e műszer birtokában nem szorítkozik a különböző szakkönyvtárak és intézmények bibliográfiai terveinek összehangolására és a párhuzamosságok kiküszöbölésére, hanem odahat, hogy a tudományterület valamennyi időszerű témája megfelelő bibliográfiai támogatást kapjon. Ennek érdekében arra törekszik, hogy az adott témában leginkább érdekelt intézmények közösen szerkesszenek bibliográfiákat.

A „nemzeti” szakkönyvtárak bibliográfiai irányító munkája az önálló kiadványként megjelenő műveken és periodikákon túl, egyre inkább kiterjed a kézirat formájú, egyedi irodalomkutatásokra is.

A szakterület bibliográfiaival kapcsolatban feladata a „nemzeti” szakkönyvtáraknak az országos bibliográfiai terv elkészítéséhez adatok szolgáltatása, a szakterület bibliográfiai munkájának összehangolása az egyéb szakterületek (főleg a rokontudományok) bibliográfiai tevékenységével.

A „nemzeti” szakkönyvtárak központi bibliográfiai irányító feladataihoz tartozik a szakirodalmi tájékoztatás és bibliográfiai tevékenység elméleti és módszertani kérdéseinek gondozása is.

2. A szakterület szakkönyvtári hálózatának központi szakmai, módszertani irányítását közvetlenül a „nemzeti” szakkönyvtárak végzik el. Magyarországon jogszabályok határozzák meg, hogy egy-egy könyvtári hálózatba mely könyvtárak tartoznak, s a hálózati központoknak ezzel kapcsolatban mik a feladataik. A hálózatok száma jelentősen nagyobb, mint a „nemzeti” szakkönyvtáraké, még a szakkönyvtárak területén is, de mindegyik „nemzeti” szakkönyvtár egyúttal hálózati központ is. A rendeletek egyúttal meghatározzák a hálózati alközpontok feladatait is.

A könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendeletnek⁵ a hálózatokkal kapcsolatos rendelkezései kimondják:

3. §.

„(1) Az azonos feladatkörű közkönyvtárak egységes szervezete a könyvtári hálózat, amelyben a könyvtári szakirányítást az erre kijelölt központi könyvtár végzi.

(2) A könyvtári hálózat központi könyvtárának feladata a hálózathoz tartozó könyvtárak könyvállományának központi nyilvántartása, az érdekelt miniszterekkel (országos hatáskörű szervek vezetőivel) egyetértésben az állomány tervszerű gyarapításának egyenletes és széleskörű felhasználásának biztosítása, a szakmai érdekek hathatós képviselése.”

A törvényerejű rendelet végrehajtási utasításának a „Könyvtári hálózatról” szóló fejezete részleteiben is meghatározza a hálózati központok feladatait.

... „11. A könyvtári hálózat munkáját könyvtári szakszempontról a hálózat központi könyvtára (a továbbiakban hálózati központ) irányítja. Ennek keretében:

a) könyvtári szakszempontról összehangolja a hálózathoz tartozó könyvtárak fejlesztési terveit, állománygyarapítását, továbbá külföldi könyv- és folyóiratbeszerzési terveit, s ez utóbbiakat — a többi hálózat beszerzési terveivel való egyeztetés végett — a művelődésügyi miniszternek megküldi;

b) megszervezi a hálózaton belül és más hálózatokkal a könyvtárközi kölcsönzést;

- c) a hálózat állományáról — a közművelődési és iskolai hálózatok állományának kivételével — központi betűrendes és a szükséghez képest központi szakkatalógust vezet;
 - d) megszervezi a hálózathoz tartozó könyvtárak állománynyilvántartását;
 - e) összegyűjti a hálózaton belül a könyvtári munka tapasztalatait;
 - f) gondoskodik a könyvtári hálózat dolgozóinak szakképzéséről és továbbképzéséről.
- A hálózati központ kizárólag szakmai jellegű tevékenysége nem érinti a hálózathoz tartozó könyvtárak főfelügyeleti szerveinek jogkörét és a könyvtárak működése tekintetében fennálló felelősségét.

Azokat a hálózatokat, melyeknek könyvtárai különböző miniszterek (országos hatáskörű szervek vezetőinek) felügyelete alatt működnek, szakértárcánként megszervezendő hálózati alközpontok útján kell irányítani.”

A végrehajtási utasítás igen körültekintően és helyesen határozza meg a központi könyvtárak feladatait a hálózat irányában. Azonban látnunk kell, hogy a funkciók betöltésére csak azok az önálló, országos jellegű könyvtárak képesek, amelyek elegendő függetlenséggel rendelkeznek, s másirányú feladat és kötelezettsége nem terheli őket.

A végrehajtási utasítás feladatmeghatározását a „nemzeti“ szakkönyvtárakkal kapcsolatban kiegészíthetjük azzal, hogy a hálózati központok a magyar könyvtárügy előtt felelősek szakterületük könyvtári és tájékoztatási igényeinek fedezéséért s a saját és más szakterületek könyvtárai együttműködésének megszervezéséért.

ORSZÁGOS JELLEGŰ NEM ÖNÁLLÓ SZAKKÖNYVTÁRAK (SZAKTUDOMÁNYI) ALAPKÖNYVTÁRAK

Amint fentebb már említettük, a könyvtáraknak is ugyanolyan funkciókat kellene ellátniuk, mint a „nemzeti“ szakkönyvtáraknak, tehát a szakterület dokumentumait átfogóan kellene gyűjteniök, ezeket feltárni és az érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni, a szakirodalmi tájékoztatást országosan irányítani s a szakterület kisebb könyvtárait támogatni. (Bővebb kifejtését ld. a nemzeti szakkönyvtáraknál.) Jelenleg erre nem mindegyik alapkönyvtárunk képes. Ennek alapvető okai: korlátozott önállóságuk, s másirányú kötelezettségeik elsődlegessége.

A nem önálló intézményként működő alapkönyvtáraink — sorolja bár őket a könyvtári törvény végrehajtási utasítása az „országos jellegű tudományos szakkönyvtárak” vagy a „tudományági szakkönyvtárak” kategóriába — alapkönyvtári funkciók ellátására csak mellékesen tudnak vállalkozni. Például az általános gyűjtőkörű Budapesti Egyetemi Könyvtár a filozófiai tudományok, a középkori és újkori történettudományok és a földrajztudományok, valamint a germanisztika; szlavisztika, anglistika országos alapkönyvtára. Az állam- és jogtudományi, bölcsészettudományi és természettudományi karral rendelkező egyetem könyvtárától elsődlegesen az egyetem bármelyik karán folyó oktató-nevelő-kutató munka egyforma intenzitású támogatását követelik meg. Így teljesen érthető, hogy a könyvtár több szakba vágó országos alapkönyvtári funkciói közül legfeljebb az egyes szakterületek anyagának begyűjtését, katalógusokban való feltárását és olvastatását tudja elvégezni. Valamennyi országos alapkönyvtári funkcióval megbízott általános könyvtár esetében is ez a helyzet. Ezekben a nem homogén gyűjtőkörű könyvtárakban az országos alapkönyvtári funkciók ellátása sem a tervekben, sem az évi munka során nem nyer különösebb kieme-

lést, s ez a jelenben nem is várható tőlük, mert alapvető feladataik (egyetemi, akadémiai stb. könyvtári) elvégzését gátolnák.

A homogén gyűjtőkörű könyvtárak — talán az egy Országgyűlési Könyvtár kivételével — sem tudnak jóval többet tenni országos alapkönyvtári funkciójuk betöltése érdekében. Ezeknek a szakfőiskolai, szakegyetemi és szakintézményi könyvtáraknak is csak másodlagos az alapkönyvtári funkció, az első a szakfőiskola és szakintézmény céljainak szolgálata. A két funkció: az intézmény szolgálata és az alapkönyvtári feladatok bizonyos mértékig fedik egymást, koncentrikus körökként képzelhetők el, a szűkebb kör az intézmény szolgálata (s ezt elvégzik ezek a könyvtárak), a bővebb az alapkönyvtári funkció (erre csak nagyon korlátozottan képesek).

Mindezek azt jelentik, hogy hazánkban számos szakterületnek nincs olyan könyvtára, amely az adott szakterület országos alapkönyvtári funkcióit el tudná látni. Pedig e funkciók maradéktalan ellátása nélkül megoldatlan számos tudományág magasszintű tájékoztatása, s a magyar könyvtárügy egységes rendszere hiányos marad.

Véleményünk szerint a közeljövő egyik legfontosabb feladata az országos alapkönyvtárak olyan megerősítése, hogy valóban be tudják tölteni nemzeti szakkönyvtári funkcióikat.

A kijelölt könyvtárak megerősítésének természetesen nem járható útja az érdekelt könyvtárak „önállósítása” (ez nem lehetséges és szükségtelen is), mint ahogy új „önálló” „nemzeti” könyvtárak kreálása is helytelen lenne. A helyes megoldás — úgy gondoljuk — az lenne, ha az országos szakkönyvtári funkcióval megbízott könyvtárakban megteremténék a funkció ellátásának anyagi és személyi feltételeit. A könyvtár fenntartó intézményeit semmiféle károsodás sem érné, csak nyernének vele, hiszen az oktató és tudományos munkához megbízhatóbb dokumentum-bázist, szélesebb körű és mélyebb tájékoztatást kapnának. Ugyanakkor az ország tudományos és gazdasági tevékenysége minden szakterületen kellő támogatást kapna. Nem hinnénk, hogy szocialista viszonyok között valamely intézményi könyvtár funkcióinak az országos érdeknek megfelelő kiterjesztése, az intézmény helytelenül felfogott „tulajdonjogi” fenntartásai miatt jutna kátyuba.

HELYI JELLEGŰ SZAKKÖNYVTÁRAK FUNKCIÓI

1. *Felsőoktatási és kutatóintézeti szakkönyvtárak funkciói*

A felsőoktatási intézmények (ide tartoznak az általános gyűjtőkörű nagykönyvtárak külön szakgyűjteményei is) és kutatóintézetek szakkönyvtárai, amennyiben nincs országos alapkönyvtári funkciójuk, valójában a helyi jellegű szakkönyvtárakhoz tartoznának, azonban állományuk mennyisége, apparátusuk fejlettsége s gyakran hálózati központi vagy alközponti feladataik indokoltta teszik kiemelésüket s külön való tárgyalásukat.

E szakkönyvtárak szűkebb gyűjtőköre lehetővé teszi a szakba vágó dokumentumoknak nagyobb mélységben történő beszerzését, mint a szélesebb gyűjtőkörű „nemzeti” szakkönyvtárakban. A nagyobb mélységben gyűjtött dokumentumokat a főiskolai és kutatóintézeti szakkönyvtár — már az oktatói kar és a kutatók kívánalmainak megfelelően is — részletesen dokumentálja. Szocialista viszo-

nyok között természetes dolog, hogy e könyvtárak mind dokumentumaikat, mind tájékoztatásukat a szakterület más intézményben dolgozó munkásai számára is közkinccsé teszik. Erre kötelezi e könyvtárosokat a kölcsönösség elve is, a „nemzeti” szakkönyvtártól kapott szolgáltatásokat nemcsak elfogadják, hanem azokat saját szolgáltatásaik visszaáramoltatásával bizonyos fokig meg is szolgálják. A központi és helyi szolgáltatásoknak ez az állandó körforgása tudja csak biztosítani az ország szakembereinek legteljesebb, mindenütt igénybevehető és magasfokú segítségét.

A szakfőiskolai és kutatóintézeti könyvtáraknak — amennyiben vidéken működnek — sajátos területi funkcióik is vannak. Állományukat és szolgáltatásaikat — a szűk intézményi érdekeket félretéve — a legmegfelelőbb formában rendelkezésre bocsátják a területen dolgozó szakembereknek, a helyi, kisebb állományú és intenzívebb szolgáltatásokra nem képes szakkönyvtáraknak és általános gyűjtőkörű (közművelődési) könyvtáraknak is.

A hálózati központi vagy alközponti feladatokkal megbízott felsőoktatási és kutatóintézeti szakkönyvtáraknak a fentiekén kívül el kell látniuk a hálózat vagy alhálózat könyvtárainak szakmai-módszertani irányítását, s általában a már fentebb meghatározott hálózati központi, alközponti teendőket is.

(A főiskolai és kutatóintézeti szakkönyvtárak felsorolt funkciói ezeknek a könyvtáraknak csak „külön” feladatait tartalmazzák, azokról az általános, alapvető funkciókról, amelyek az egyéb helyi jellegű szakkönyvtárakkal közösek, ezután összefoglalóan szólunk.)

2. Egyéb helyi jellegű (vállalati, intézményi, hivatali) szakkönyvtárak

Az oktatással (felsőfokú és középfokú), tudományos kutatással, iparral, mezőgazdasággal, közigazgatással, művészeti feladatokkal stb. összeszövődve igen nagyszámú szakkönyvtár működik. Összefoglalóan helyi jellegű szakkönyvtáraknak nevezhetjük őket, mivel elsődleges feladatuk a fenntartó szerv munkájának segítése könyvtári eszközökkel. Jelentőségük évről-évre nagyobb s hatásuk az élet minden területére kiterjed. Közülük a nem humanisztikus tematikájú, általában a termeléssel szoros kapcsolatban levő (ipari, mezőgazdasági) szakkönyvtárak a legszervezettebbek, a legnagyobb tájékoztató apparátussal rendelkezők.

A helyi jellegű szakkönyvtárak funkcióinak megállapítása igen bonyolult feladat, s mindenekelőtt feltételezi a helyi jellegű szakkönyvtár fogalmának pontos és egységes meghatározását. A fogalom alapvető kritériumainak meghatározása lényegében tartalmazza a szakkönyvtár funkcióit is.

A szakkönyvtár a szakterület begyűjtött, használatra szánt, tájékoztatásra kész és e célokra alkalmassá tett gyűjteményének, a szakmailag és könyvtárszakilag felkészült könyvtárosnak és a használóknak kölcsönösen összefüggő együttese, amely működését célszerű felszereléssel s megfelelő helyiségekben (épületben) fejti ki.

Az általános meghatározás összetevőit egyenként elemezve meg kell vizsgítanunk, hogy melyek azok a minimális követelmények és feladatok, amelyeknek meg kell felelnie, ill. amelyeket el kell végeznie a legkisebb szakkönyvtárnak is, azaz meg kell határozni azokat a minimális normákat, amelyek alatt nem beszélhetünk szakkönyvtárról.

1. *A gyűjtemény*

A szakkönyvtár gyűjteménye természetesen nemcsak a könyvekre terjed ki, hanem minden olyan szakba vágó dokumentumra, amelyben gyűjtőkörébe tartozó ismeretek (információk) találhatóak.

A helyes állománygyarapító munka előfeltétele az intézmény tevékenységi körébe vágó dokumentumok lehető legteljesebb ismerete, a legkülönbözőbb tájékoztató források alapján. A válogatás a teljes dokumentumanyagon belül az intézmény termelési, kutatási, tudományos terveinek (éves és távlati) ismeretében és annak megfelelően történik.

2. *Tájékoztatásra kész gyűjtemény*

Az, hogy a gyűjtemény tartalmilag és számszerűen megfelel a minimális normáknak, még mindig nem jelent szakkönyvtárat, a gyűjteménynek tájékoztatásra késznek kell lennie.

Ennek érdekében a könyvtárba kurrensen érkező dokumentumokat, naprakészen s a potenciális használók sokrétű tájékoztatása által megkövetelt részletességgel szelektíve és értékelően fel kell dolgozni, a hasznosítható ismereteket és eredményeket alkalmas formában ki kell szűrni olyan módon, hogy biztosítva legyen a gyors és pontos visszakeresés.

3. *Az ismeretek szétsugárzása*

A gyűjteményből és a gyűjteményen kívüli forrásokból feltárt és kiszűrt eredményeket a szakkönyvtárnak szét kell sugározni. Az ismeretek szétsugárzása (tájékoztatás) kétirányú: *a*) a fenntartó intézmény munkáját érintő, még nem ismert új ismeretek és eredmények közvetítése az illetékesekhez; *b*) az intézményben elért eredmények közvetítése az intézményen belül, s szocialista viszonyok között azokhoz a külső intézményekhez, amelyek ezeket az eredményeket fel tudják használni.

A tervszerű és helyes tájékoztatás előfeltétele a szakkönyvtár szolgáltatásainak pontos meghatározása, s ezek következetes kifejtése. A szolgáltatások formájának és tartalmának meghatározása egyik oldalról a potenciális olvasók igényeiből, másik oldalról a szakterület és a szakgyűjtemény lehetőségeiből indul ki.

Alapvető követelmények a tájékoztatással (ismeretek szétsugárzása) szemben, hogy aktív legyen, s terjesztése szakszerű és gyors.

A könyvtár kötelezettséget vállal, hogy a tájékoztató munkája során jelzett dokumentumokat valamilyen formában prezentálni tudja.

4. *Szakmailag és könyvtárszakilag felkészült könyvtáros*

A fenti feladatok elvégzésének alapvető feltétele, a szakkönyvtár egyik legfontosabb kritériuma a szakmailag és könyvtárszakilag felkészült önálló könyvtáros(ok) megléte. A személyzet felkészültségét és számát a szakkönyvtár szolgáltatásainak köréhez és mélységéhez mérten kell meghatározni. Alapvető követelmény legalább egy önálló könyvtáros, aki a fenntartó intézmény felső szakmai kádereivel azonos szakképzettséggel rendelkezik s velük azonos besorolást nyer.

5. *Önálló helyiség, célszerű felszerelés*

A szakkönyvtár helyiségeivel szemben alapvető követelmény, hogy önálló legyen, s semmiféle más célra (televízió-szoba, műszaki klub stb.) ne lehessen

felhasználni. A szakkönyvtár jó működéséhez elengedhetetlenül szükséges a megfelelő felszerelés.

6. Használók

Szakkönyvtárról lévén szó, a fenntartó intézmény nagyságának, a könyvtárat használók számának és a forgalomnak nincs döntő jelentősége a kritériumok között. (Ellentétben a közművelődési könyvtárakkal, ahol az olvasók száma, a forgalom nagysága döntően meghatározza az adott könyvtárat.) Elképzelhető olyan kutatóintézet, amelynek tudományos személyzete nem haladja meg a 10—15 főt, mégis szakkönyvtárra van szüksége, s a többi kritériumnak megfelelő szakkönyvtárat tart fenn.

(A szakkönyvtár kritériumáinak felsorolásakor nem tettünk különbséget humanisztikus és nem humanisztikus tematikájú szakkönyvtárak között. A meghatározásnál elsősorban a nem humanisztikus könyvtárakra voltunk tekintettel, a humanisztikus könyvtárak kritériumai alapvetően ugyanezek, bár néhány ponton a tematikának módosító szerepe van. Így pl. a humanisztikus szakkönyvtárban kevésbé fontos a művek megjelenési ideje, ugyanakkor nagyobb a szerepe az olvastatásnak.)

Jegyzetek

1. Itt és az alábbiakban csak a könyvtárak tájékoztató (dokumentációs) tevékenységével foglalkozunk, a könyvtáraktól független dokumentáció kérdését nem érintjük.
2. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról. = *Magy. Közl.* 1956. márc. 9. 101. l.
3. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1018/1956/III. 9. sz. határozata a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról. = *Magy. Közl.* 1956. márc. 9. 102. l.
4. A Művelődésügyi Miniszter 164/1958./M. K. 15./M. M. sz. utasítása az általános tudományos és tudományos szakkönyvtárakról. = *A könyvtári szolgálat jogi szabályozása*. Bp. O. K. T. 1958, 93—96. l.
5. *Magy. Közl.* 1956. március 1. 101. l.

Irodalomjegyzék

- Balázs Sándor—Szabolcska Ferenc: Műszaki könyvtárak bibliográfiája és Dokumentáció a Szovjetunióban.* 1—2. Bp. 1962. 2 db.
([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1962. 1., 1962. 2.)
- Balázs Sándor: A műszaki könyvtárak szabályzata.* = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója.* 1957. 1—2. sz. 49—63. l.
- Balbis, Bruno: A szakkönyvtárak és a tájékoztató szolgálat Olaszországban.* 2. rész: Az új szakkönyvtári bizottság; a bizottság ismertetése, szükségessége, célja és célkitűzései, szervezete, tagjai, működése, szabályzata. (Le biblioteche speciali e i servizi informazionali in Italia. La nuova commissione: definizione e necessità. Finalità, scopi, struttura, componenti, funzionamento, regolamento.) = *Note di Bibliografia e di Documentazione Scientifica.* 1959. 24—33. l.
KMK ford. 2447.
- Bálek: A tudományos-műszaki dokumentáció történetéhez és fejlődéséhez — különösen Csehszlovákiában.* = *Könyvtári Figyelő.* 1958. 7. sz. 47—54. l.
- Bercic, Branko: Nekaj misli o specialnih znanstvenih in strokovnih kujiznicah.* = *Knjižnica.* 3. letnik. 1959. 1—4. no. 12—18. l.
KMK ford. 2186.: Néhány gondolat a tudományos és szakkönyvtárakról.

- Boday Pál*: Jelentés a KMK tájékoztatási munkájának alapelveiről és munkatervi célkitűzéseiről. 6 l. Kézirat.
- Csúry István*: A szocialista egyetemi könyvtár feladatai. = *Felsőokt. Szemle*. 1961. 10. sz. 601—605. 1.
- Czillinger József*: A vállalati irodalom szolgáltatásának megszervezése. Bp. 1961. 55, 2. 1. (Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1961. 4.)
- Dinnyés János*: A mezőgazdaságtudományi szakkönyvtárak állománygyarapítási kérdései. — *Tordayné Péter Erzsébet*: Mezőgazdasági kutatóintézeti könyvtárak. Bp. 1960, Orsz. Mezőgazd. Könyvtár és Dok. Közp. 52, 4, 61 l.
- Egyetemi Könyvtári Konferencia*. Szeged, 1959. december 10—12. Sajtó alá rend.: *Bereczky László*. Bp. 1960. Könyvtártudományi és Módszertani Központ. 260 l.
- Filon, A. P. L.*: Az Egyesült Királyság könyvtárainak szervezete. (The organization of libraries in the United Kingdom.) = *Aslib Proceedings*. 12. vol. 1960. 1. no. 7—19. 1. KMK ford. 2460.
- Foskett, D. J.*: Tájékoztató munka a könyvtárakban. (Information service in libraries.) Bp. 1962, OSZK. KMK. IV, 105 l.
- Gallai Ervin*: A tudományos szakkönyvtár a mezőgazdaság szolgálatában. Bp. 1959, Orsz. Mezőgazd. Könyvtár és Dok. Központ. [6], 92 l.
- Grigor'ev, Ju. V.*: A Szovjetunió tudományos könyvtárainak szakosított olvasószolgálat. = *Könyvtári Figyelő*. 1959. 10. sz. [1]—5. 1.
- Györe Pál*: Könyvtár, szakkönyvtár, dokumentáció. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1960. 1. sz. 19—27. 1.
- Györe Pál*: A kutatási jelentés. Bp. 1962. XVII, 91, VI 1. ([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1962. 3.)
- Kleberg, T.*: Svéd tervezet a gyűjtőkörök megosztására és a skandináv távlat. = *Könyvtári Figyelő*. 1958. 10. sz. 21—30. 1.
- Koblitz, Josef*: Dokumentáció és tájékoztatás. Terminológiai elemzés. = *Könyvtári Figyelő*. 1959. 7. sz. 25—37. 1.
- Koblitz, Josef*: A tájékoztatás és a dokumentáció fogalmi vonatkozása. (Das begriffliche Verhältnis der Information zur Dokumentation.) = *Dokumentation*. 1960, 1. H. 2—12. 1. KMK ford. 2445.
- Kovács Máté*: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti időszakában. 1—3. közlemény. = *Magyar Könyvszemle*. 1960. 3. sz.: 229—254. 1., 4. sz.: 361—381. 1., 1961. 1. sz.: 1—43. 1.
- A könyvtári szolgálat jogi szabályozása*. Összeáll.: *Balázs Sándor, Podonyi András, Takács József*. Szerk.: *Takács József*. Bp. 1958. Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 303 l.
- Lech, Anna*: Instrukcja w sprawie prowadzenia fachowej biblioteki zakładowej. Warszawa, 1957. Poustwowe Wydawnictwa Techniczne. 21. l. Útmutató üzemi szakkönyvtár vezetéséhez. KMK ford. 2284.
- Műszaki könyvtár — műszaki fejlesztés*. Tájékoztató az üzemek vezetői, párt- és tömegszervezetei részére. Bp. [1961.]. 20 l. ([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1961. 1.)
- A műszaki szakkönyvtárak feladatai. Írták: *Gusz'kov, V., Spak, V.* stb. = *Könyvtári Tájékoztató*. 1955. 11. sz. 6—9. 1.
- Műszaki tájékoztató szolgálat a vállalatban*. Szerk. *Györe Pál*. Bp. 1961. [4], 89 l. ([Az] Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani kiadványsorozata 1961. 2.)
- A Német Demokratikus Köztársaság tudományos könyvtárügyének hétéves távlati terve. 1959—1965. = *Könyvtári Figyelő*. 1960. 4—6. sz. 43—52. 1.
- Polzovics Iván*: A műszaki könyvtárak és dokumentáció feladatai a 2. ötéves népgazdasági tervben. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1961. 1. sz. 1—14. 1.
- A prágai Állami Műszaki Könyvtár alapszabályai. (Statut Státní technické knihovny v Praze.) = *Technická knihovna*. 1960, 5. no. 98—99. 1. KMK ford. 2432.
- Redenbacher, F.*: A tudományos könyvtárak. Feladataik, sajátosságuk és helyük a könyvtárügy egészében. = *Könyvtári Figyelő*. 1958. 7. sz. 1—12. 1.

- Royer, George L.: Management's expectations from the services of a special library. = *Spec. Libr.* 51. vol. 1960. 4. no. 191—192. 1.
KMK ford. 2192.: Mit vár a vállalatvezetőség a szakkönyvtártól?
- Rózsa György: Az Akadémiai Könyvtár funkciói. = *Magyar Tudomány*. 1961. 68. köt. U. F. 6. köt. 4. sz. 186—189. 1.
- Sallai István—Sebestyén Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956, Művelt Nép. 576 l. (A szakkönyvtárakra vonatkozó részek.)
- Sebestyén Géza: A hazai könyvtárak. A szakkönyvtárak. 1—2. rész. = *A Könyvtáros*. 1957. 1. sz.: 8—10. l., 2. sz.: 98—100. l.
- Sebestyén Géza: *A könyvtári kutatások mai problematikája a külföldi szakirodalom tükrében*. Bp. 1962, Orsz. Könyvtárügyi Tanács. 163 l.
- Shera, Jesse H.—Kent, A.—Perry, J. W.: *Documentation in action*. New York, 1956, Reinhold. 471 l.
- Siniarska-Czaplicka, Jadwiga: Biblioteka branzowa. Powstanie, podstawny prawne i zadania bibliotek branzowich. = *Bibliotekarz*. 1960. 3. sz. 72—79. l.
Iparági szakkönyvtár. Az iparági szakkönyvtárak keletkezése, jogi alapja és feladatai.
- Stevenson, Chris G.: Normák a szakkönyvtárban — szükséglet és alkalom. (Standards for special libraries — the need and the opportunity.) = *Special Libraries*. 50. vol. 1959. 8. no. 388—391. 1.
KMK ford. 2323.
- Szabolcska Ferenc: A magyar műszaki könyvtárak munkája és jövő feladatai. = *Az Országos Műszaki Könyvtár Évkönyve*. 1959. Bp. 1960. 51—102. l.
- Szekeres Pál: Tizenöt év eredményei és tanulságai. = *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1960. 2. sz. 1—6. l.
- Tipovüe polozsenija ob organah naucsnotehniczeszkov informacii i propagandü. Moszkva, 1959. 24 l.
A műszaki tájékoztatás és propaganda szerveinek típus-szabályzatai.
KMK ford. 2358.
- A tudományos dokumentáció és terminológia az Unesco 1961—1962. évi programjában*. (Scientific documentation and terminology in the 1961—1962. programme of Unesco. = *Monthly Bulletin on Scientific Documentation and Terminology*.) 1960. 11/12. no. 3—6. l.
KMK ford. 2457.
- Walton, Clarence C.: The librarian in a changing world. = *Special Libraries*, 1956. 8. sz. 351—356. 1.
- Waters, Edward N.: Training for special librarianship. = *Special Libraries*, 1956. 9. sz. 393—399. 1.

Специальные библиотеки в Венгрии и их функции

Л. БЕРЕЦКИ

Наиболее характерная особенность специальной библиотеки заключается в том, что среди документов, относящихся к числу накапливаемых библиотекой материалов, специальная библиотека собирает документы только лишь по одной определенной специальной отрасли знания и по ее вспомогательным наукам. Не входят в круг интересов специальной библиотеки материалы, относящиеся к другим отраслям знания.

Задачи и функции специальной библиотеки направлены на то, чтобы сделать возможным пользоваться научным материалом и распространять опыты, связанные с данной отраслью знания.

Для определения типов специальных библиотек необходимо принимать во внимание многочисленные факторы, среди которых наиболее значительными являются следующие: *по содержанию* (к какой области науки, к какой отрасли знания относится книжный фонд) и *по характеру* (кого обслуживает библиотека), которые определяют в то же время *величину знания* библиотек, а также и их *степень публичности*.

Принимая во внимание фактор *по содержанию* — хотя разграничение является весьма трудным — можем различать:

- а) *гуманитарные* специальные (отраслевые) библиотеки (философские, исторические, филологические библиотеки, библиотеки художеств и по музыке);
- б) *не гуманитарные* — специальные — (отраслевые) библиотеки, библиотеки естественных наук, библиотеки по сельскому хозяйству, библиотеки по юридическим наукам и политической экономии.

Классифицируя специальные (отраслевые) библиотеки в Венгрии по их *характеру* (то есть кого библиотека обслуживает), можем различать: *самостоятельные специальные библиотеки общегосударственного характера* («национальные»), *специальные библиотеки общегосударственного характера, самостоятельные, специальные библиотеки по высшему образованию, специальные библиотеки исследовательских институтов и специальные библиотеки местного характера* (местные библиотеки) — (заводские специальные библиотеки, специальные библиотеки предприятий и учреждений).

Самостоятельные «национальные» специальные библиотеки общегосударственного характера мы обычно можем находить в числе не гуманитарных библиотек. (Исключением в Венгрии является Государственная Педагогическая Библиотека). Их характерная особенность заключается в том, что по своей структуре они являются самостоятельными учреждениями и ни к университету, ни к другим учреждениям они не принадлежат. Их задачи и функции заключаются во всеобщем сборе и накоплении документов в данной более обширной отрасли знания, в обеспечении доступности этих документов для любого интересующегося ими человека, а также и в методическом руководстве более мелкими библиотеками в данной отрасли знания. (По статистике ЮНЕСКО специальные библиотеки подобного типа и с подобными функциями и задачами отведены к числу «национальных библиотек»). В Венгрии существуют следующие самостоятельные «национальные» специальные библиотеки общегосударственного характера: Государственная Техническая Библиотека, Государственная Библиотека по сельскому хозяйству, Государственная Педагогическая Библиотека и Государственная Медицинская Научная Библиотека.

Часть *несамостоятельных специальных библиотек общегосударственного характера* (несмотря на их гуманитарный или не гуманитарный характер) являются общими научными библиотеками, располагающими со специальной (особой) областью по накоплению материала; в их числе имеются также и библиотеки по высшему образованию, библиотеки музеев и даже библиотеки учреждений. Их характерная особенность заключается в том, что они являются фундаментальными государственными библиотеками в одной отрасли знания и науки, и их функции состоят в систематическом, регулярном и содержательном приобретении и накоплении новейших документов в данной отрасли знания, в данной области науки. Далее, их функции и задачи заключаются ещё также и в полной и основательной обработке накопленного материала, и либо непосредственно (пользование книгами в читальном зале и выдача книг на дом), либо в случае отсутствия возможности осуществить это — косвенно (межбиблиотечный абонемент) предоставить накопленные материалы к услугам интересующихся ими лиц и производить информацию по специальной литера-

туре совместно с другими библиотеками в данной отрасли знания, в данной области науки. В настоящее время у нас не все ещё фундаментальные библиотеки в состоянии справиться с этими задачами. Характерной особенностью государственных фундаментальных библиотек является то, что у них функции государственной фундаментальной библиотеки являются второстепенной задачей, выполняемой ими лишь ради учёта единства и целостности библиотечного дела страны, но не вытекающей (хотя они обычно совпадают) ни из задач библиотек по высшему образованию, ни из задач библиотек исследовательских институтов и ни из задач библиотек музеев. Ниже приведем несколько примеров, характеризующих наши специальные (отраслевые) не самостоятельные библиотеки общегосударственного характера:

Библиотека Будапештского Университета является специальной библиотекой по англистике, германистике и славянистике;

Библиотека Ветеринарного Института является специальной библиотекой по ветеринарным наукам;

Библиотека Института по Истории Партии является специальной библиотекой по рабочему движению.

Наиболее характерная особенность *специальных библиотек по высшему образованию* заключается в том, что их основная задача в первую очередь состоит в оказании помощи в процессе учебной и исследовательской работы, проводимой в отраслевых институтах и университетах. Кроме своей основной задачи часть этих специальных библиотек в состоянии выполнять также и функции и задачи специальных библиотек общегосударственного характера (см. выше).

Характерной особенностью библиотек *местного характера* (местных библиотек, как, например, библиотеки фабрик, предприятий и учреждений, является то, что они не располагают самостоятельными штатами, их финансирование производится отдельными учреждениями. Их основные задачи заключаются в удовлетворении потребности фабрики предприятия или учреждения в специальной литературе, частично своим материалом, а с другой стороны — посредством межбиблиотечного абонементов. Их задачи заключаются ещё также и в информировании работников учреждения, финансирующего библиотеку путем передачи местной, а также и общегосударственной документации. В государственном библиотечном деле Венгрии отмечаются несколько подобных библиотек, располагающих функциями государственных *фундаментальных библиотек* (так, например, Библиотека Национального Банка Венгрии является общегосударственной специальной библиотекой по финансовым наукам.).